

РЕЦЕНЗИЯ

на доц. д.н. Антоанета Кирилова,
Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките,
за дисертационния труд на **Анна Чанкова**
„Руските политики към българите (1856-1875) – мрежи за влияние“

Анна Чанкова е завършила история – степен „бакалавър“, в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, през 2014 г., а през 2014-2016 г. – магистратура с магистърска теза „Вектори на имперското влияние: руската политика спрямо българите в годините след Кримската война (1856-1870 г.)“. През 2017 г. е зачислена за докторантка в Катедра „История на България“ в Историческия факултет на СУ с настоящата тема „Руските политики към българите (1856-1875) – мрежи за влияние“. Темата на дисертацията повтаря магистърска теза с малка промяна в хронологията – до 1875 г. Заниманията на докторантката по темата на дисертацията са с повече от десетгодишна давност и е много вероятно да оценяваме труд, който вече е защитаван като магистърска теза.

В уводните части на своя труд А. Чанкова обявява намерението си да направи „нов прочит“ (с. 4, с. 12 и др.) на много изследвана, твърде обширна и изключително важна тема от епохата на Българското възраждане – темата за ролята на Русия, за отношението на управляващия елит на Русия към балканските и специално – към българското национално движение. Формулирането на тема за дисертационен труд в тази проблематика е огромно предизвикателство заради степента на неговото присъствие в научната книжнина. Амбицията да се даде „нов прочит“ на познати и добре изследвани исторически процеси в една по-модерна парадигма, без всяко съмнение, е повлияна от актуални проблеми на текущата световна геополитика.

Така формулирана, темата показва два възлови проблема, свързани с руско-българските отношения през XIX в. – от една страна, руската политика (или политики) към българите, а от друга – „мрежите на влияние“, чрез които Русия възнамерявала да ги реализира. Избраният хронологичен период – трета четвърт на XIX в., до 1875 г., е свързан с травматични моменти от руската история след военното и политическото поражение на Русия в Кримската война (1853-1856). Различните аспекти на руската външна политика в този период, както и на българо-руските връзки и контакти – в образованието, църквата, политическите борби на българите, са били предмет на значителен научен интерес, който е продуцирал огромно количество научна литература. Новото в настоящия случай се търси не по пътя на издирване и включване в научен оборот на неизвестни източници, а чрез различен поглед към една добре изследвана тема.

За разлика от някои близки теми, посветени на „шпионски“ и „разузнавачески“ проблеми (нееднократно споменавани в труда), които в по-малка степен биха държали сметка за населението, сред което се разузнава (шпионира), в предложената тема, която цели да изследва „политики“ и „мрежи на влияние“ сред определено население, изключването на едната страна в двустранния процес на „политики-влияния“ е предпоставка за проблеми при реализацията на научния труд.

При желанието на авторката да прави „нов прочит“ на много изследвана тема, отказът ѝ от издирване на нови и невключени в научен оборот архивни източници не е оправдан. Още повече че самата тя прави уместни бележки, че темата или конкретният „казус“ е трудно доказуем (с. 5, с. 11-12), в голяма степен и поради това, че не познаваме

секретните документи на руската политика и дипломацията от третата четвърт на XIX в. При това положение, позовавайки се на документацията, известна и вече интерпретирана, трудно е да очакваме изводи, които историографията досега не познава. Прочитът на труда показва, че докторантката се стреми да реализира своя „нов прочит“ чрез изключване на част от актьорите в изследваните исторически процеси, което влиза в противоречие с намерението да се прави задълбочено научно изследване (с. 15). Изворовата база на труда е само най-достъпната публикувана документация. В труда не са привлечени нови и непознати документални данни.

В дисертационния труд е използвана богата литература – както изследвания по конкретни въпроси, така и трудове на мислители, философи, антрополози и други, привлечени, за да помогнат за изграждане на концепцията на труда. Научните трудове по конкретни проблемни въпроси са възлови за настоящата дисертация, доколкото тя не залага на собствено изследване, базирано на издирване на източници, подреждането им в историографски разказ и последващ анализ. Самата докторантка заявява този предпочетен подход на много места в текста. Тя твърде смело се е облегла на съществуващи изследвания по почти всички въпроси, които си поставя за задача да „изследва“, а това придава на проучването компилативен характер. В текста, където разказът е опрян на историографски обзори в един по-общ концептуален план, изложението изглежда приемливо. Там, където би трябвало да има собствено научно изследване, чрез което да бъдат изпълнени целите и задачите на дисертационния труд и да се защити авторовата теза, изложението е слабо, повърхностно, с методи на работа, които са насочени не към обхватно научно проучване, а към амбицията на всяка цена да се защитят положените авторови тези.

Структурата на дисертационния труд не е добре обмислена и организирана. Тя не следва определените в заглавието два важни аспекта – руските политики или мрежите за влияние. Такъв подход би направил текста последователен, а структурата – ясна и следваща определените концептуални проблеми. Заявлението на няколко места, че структурата наподобява „обърната пирамида“ – от общото към частното, съвсем не съответства на онова, което в крайна сметка се е получило. Текстът представлява неумел сбор от отделни „епизодични примери“, „поревица от подбрани казуси“, „внимателно подбрани примери“, „казуси“, „изолирани случаи“, „избрани, добре познати събития“, „фрагментирани биографични етюди“, „епизодични примери“ (с. 8, с. 9, с. 11, с. 171 с. 172, с. 202, с. 218, с. 244, с. 271 и др.) – подбрани моменти от биографиите на отделни български дейци, свързани с Русия, и опит за пореден път да бъде доказана тази обвързаност. За това свое решение авторката изхожда от убеждението, че „този подход позволява по-задълбочен анализ на вече познати факти“ (с. 8). При такъв подход информацията за руски политики и руско влияние по отношение на културно-просветните и църковните български дела се преплитат и преповтарят в отделните параграфи, за да бъде проследен въпросът през призмата на конкретната изследвана личност. Избрани са няколко „типични“ случая на обвързани с Русия български дейци, за които в научната литература съществуват солидни научни изследвания – Найден Геров, Николай Палаузов, Сава Филаретов, Петко Славейков. Единствено за „казуса“ Апостол Конкович не разполагаме с научно изследване. Решението да се отдели 1/3 от обема на труда на руското дипломатическо представителство в Пловдив и неговия титуляр Найден Геров, и на натрупаната от неговата дейност богата документация, е формален подход, който не държи сметка за структурната логика на труда (политики или мрежи за влияние), а най-вече за наличието на научни изследвания, които могат да

подпомогнат работата на докторантката. Изборът на останалите „агенти на влияние“ се ръководи от същия мотив. Намерението да се изследват три-четири „казуса“ не е убедително за изграждането на „груповия портрет“ (с. 31) на агента за влияние.

Заслужава внимание стремежът на авторката да изясни в уводните части на труда понятийния апарат на своето изследване – що е то политика и политики на влияние, агенти на влияние, мрежи на влияние, шпиони, разузнавачи, да определи и разграничи всяко едно от тях. Към доуточнения по отношение на ползваните понятия А. Чанкова се връща многократно в самото изложение, при което е трудно читателят да добие ясна представа какво значение влага тя в ползваните понятия. В руските дипломатически документи от XIX в. се използва най-вече определението „агенти“ на влияние, но понятието „мрежи на влияние“ в тях не се открива. Въпреки опитите на докторантката да разграничава „разузнавателните структури“ (с. 28-29), в определен момент ги оценява като припокриващи се (на с. 28 например А. Чанкова заявява, че *„две понятия (шпионин и агент) могат да бъдат разглеждани като синоними“*). Читателят остава с усещане за затруднения на авторката да дефинира точно своите понятия. Не става съвсем ясно дали тя разграничава „каналите“ за влияние от „мрежите за влияние“. Какво е „вектор“ на влияние също никъде не се дискутира, макар да се появява на някои места в текста. Обръща се специално внимание на дружества – просветни, благотворителни, български или руски – Одеското българско настоятелство, славянските благотворителни комитети и пр. Въпреки поставената цел да се разграничат официалните от неофициалните канали, това като че ли не е постигнато. В последната глава се въвежда „личността“ като проводник или агент на влияние, при което идеята за мрежи и политики напълно са размива. Ето един пасаж от много подобни в текста, които се нуждаят от по-ясно обяснение, с. 30: *„Научният ми интерес е предизвикан от ювелирния дипломатически филигран от агенти за влияние на Руската империя по българските земи“*.

Заявеното в уводните части намерение да се проследи в историографски план присъствието на темата за руско-българските отношения, което да покаже мястото на настоящата тема сред изобилието от литература (с. 10), не е направено. Вместо да се изследват тези и знания, свързани с политиките на Русия спрямо българите, се прави бърз преглед на структурните промени в институционализираната историческа наука – от Освобождението до наши дни (с. 16-21). Ако бе направен реален историографски обзор на научни тези и постановки, основан макар не на цялата литература, което е и невъзможно, но само на подбрани заглавия, докторантката щеше да покаже, че тезите за интересите на Русия на Балканите, за политиката ѝ на влияние след Кримската война сред балканските християни и в частност – сред българите, съществува като историографски проблем, добре осъзнат и изговорен, независимо от променящото се през различните периоди от развитието на българската историческа наука отношение на държавните институции и на науката към ролята на Русия в българската история. На практика се полагат твърде много усилия, за да се „докаже“ нещо, отдавна известно и доказано в историографията. Много страници са посветени на руската доктрина след войната (с. 33-59) – един въпрос, на който са посветени изследвания в чуждата и в българската историография. На стр. 204-214 има връщане към главните действащи лица на руската политика след Кримската война – Ал. Горчаков, Н. Игнатиев, дипломати по места, чието място е по-напред, при руските политики в условията на следвоенна политическа изолация на Русия.

Най-важното в научната работа, което докторантът би трябвало да усвои по време на своето обучение, е свързано с подбора на документите и с тяхната научна критика. Как проучвателят изследва изворовата си база, как я подрежда, тълкува и интерпретира, е същността на научната работа, и от начина, по който тя е свършена, в най-голяма степен зависят качествата на научното изследване и достоверността на направените заключения. Какво в това отношение се наблюдава в настоящия труд? След неколкостепенно прочит и направена проверка на немалка част от цитираните документи и литература, мога да обобща, че са налице много примери на тенденциозно (подчинено на тезата) подборно отношение към източниците и само към цитати и пасаж, които я обслужват, а още – грешно (неточно) цитиране на поредици и документи, неправилно разчитане на източници, неточен превод на документи. Няколко примера:

С. 64-65 – некоректно цитиране. Поредицата РБНОД е в три тома, като само първият от тях е в две части. Бел. 185 и 186 – грешно цитиране и липса на цитирани документи на съответните места.

С. 126 – неправилен превод на руски документ. Става дума за желание на Геров да заеме пост на чиновник в Пловдив през 1848 г., което му е отказано, вкл. и с мотива, че той е още млад, макар и постът да не е много голям, значим. Въз основа на неточен превод докторантката прави внушение, че е вероятно още през 1848 г. Геров да е бил включен в „агентурната мрежа на руската дипломация“.

С. 133-134 – твърди се, че през 1854 г. Геров бил награден с Владимирова лента, което било знак за негова обвързаност с руската политика още преди и по време на войната (обстоятелство, което само по себе си не се нуждае от още доказателства). Цитираният архивен документ е от 1860 г. и е чернова. Вероятно е със служебен характер, но предназначението му не е съвсем ясно. Предвид обстоятелството, че в него има и друга непотвърдена от други източници биографична информация за Геров, задължение на изследователя е, преди да се довери на единичен източник, да го анализира и да верифицира съдържанието в него данни.

С. 134 – твърдението, че Геров се е занимавал с набиране на доброволци по време на Кримската война, се „доказва“ с публикация на документи (от Вл. Пеев), в които наистина се говори за доброволци, но по отношение дейността на Ив. Селимински. Нито въпросните документи от фонда на Пулиев, нито други данни показват, че Геров се е занимавал с набиране на доброволци по време на Кримската война.

С. 135 – цитира се статия, според която българите в Одеса щели да дискутират с миналия при тях Ив. Аксаков въпрос за пловдивското училище (1856 г.). В цитираната статия дори не се споменава името на Аксаков.

С. 137 – напълно погрешно цитиране на пасаж от документ и следващ от това грешен извод. Според цитирано писмо на Хр. Георгиев, той се интересувал и молил да бъде препоръчан за руски консул в Букурещ. Документът е пределно ясен – Хр. Георгиев иска от Геров да го препоръча на новия руски консул, който ще дойде в Букурещ след войната.

С. 142 – в текста се говори за желанието на Геров да е „гласен“ или „негласен“ агент според документацията от 1856 г. „Към това могат да се добавят и писмата на Захари Княжески, които също свидетелстват за активната роля на Геров в този период.506“. Писмото на З. Княжески, с което докторантката цели да подкрепи твърдението си, е от 1850 г. и има друг исторически контекст.

С. 148 – На указаните места (бележки 527 и 528) няма документ, в който Геров казва: „*все пак да се пожертвам и да се откажа да образовам съплеменниците си, за да спася честта на руското име.528*“.

С. 152 – Цитира се документ със съдържание, според което Геров уверявал, че *...„самият той е изменил позицията си в полза на патриаршеските интереси.548*“ – в цитирания документ в бел. 548 няма такова съдържание. Очевидно се прави опит за внушение, че Геров е променил позицията си по църковния въпрос под руско давление.

С. 158 – Цитира се литература и се прави анализ въз основа на грешен прочит на текста. В статията не се говори, че Геров е иницирал молбите, а че е възможно да е подтикнал, иницирал написването им. Автократа коментира: „*Не е възможно да бъдем категорични относно дали Геров иницира сам десетките молби и писма.572*“.

С. 163 – Цитира се литература в контекст, който не показва разбиране на проблема. Цитираните пасажии от ползваната литература говорят за конкретен случай за отказ от внасяне на руска литература от 1870 г., но от интерпретацията на докторантката това не се разбира. В цитираната статия няма коментар „*объркване сред българите – кой е „техният господар“, когато го четат и споменат в молитвите си.596*“, което докторантката внушава с начина на цитиране.

С. 176 – В параграф за благотворителност се говори за създаване на някакво „*руско училище*“, което не можело да бъде създадено (вероятно внушение, че Русия би искала да отвори такова училище в българските земи). В бележка под линия докторантката подкрепя внушението си със статия, в която изобщо не се споменава за „*руско училище*“, а само за пари от Русия, с които би могло да се отворят манастирски училища (Кирилова, А. Руската благотворителност за българските манастири...).

С. 192 – цитирани писма на Геров във връзка със сключената уния. Анализът на авторката: „*Според документа сънародниците му са „възмутени“ и осъждат „позорното поведение на родоотстъпниците“.722*“ . В цитираните документи липсва такъв дословен цитат.

С. 262-263 – иде реч за някакви „*услуги*“, за които Станислав Доспевски споменава в свое писмо. Въпросната преписка е свързана с негово предложение да се отвори училище по изобразително изкуство. Ето в каква посока тръгват тълкуванията на докторантката: „*Това подсказва, че въпросните „услуги“ са свързани с по-високо ниво на образование и свободно владение поне на руски език. Оттук може да се направи изводът, че щом Доспевски се обръща към Филаретов с предложение да предостави услугите си, то Филаретов вече, в края на 50-те години, е изградил образ не само на учител. Въз основа на това може да се постави хипотезата, че софийският учител, освен като проводник на руско въздействие, може да бъде разглеждан и като довереник на руските дипломати и част от мрежите им за влияние.*“

С. 267 – грешно прочетен документ, според интерпретацията на авторката Филаретов уверявал, „*че слуховете относно „гръцката позиция“ на Русия в религиозния конфликт са напълно „злонамерени“, както и че нарастващата мълва за подготвяно „преселение на българите“ от страна на Руската империя е „несъстоятелна“.1006*“, с което „*поддържа своята дейност на „агент за влияние*“. От документа, който се цитира, се вижда, че софийските жители са поискали от Филаретов да увери началниците си в това, а не че Филаретов е убеждавал тях. Филаретов трябвало да бъде изразител на тяхната воля пред своите руски началници, което доста обръща перспективата на заключенията.

Много чести са случаите, в които единичен документ, понякога грешно разчетен, без да е поставен в контекст, без да са изяснени докрай всички обстоятелствата, свързани със съдържащата се в него информация, служи за основа за заключения. Посочените примери свидетелстват не за неволни грешки при работа с документите, а за целенасочено търсене само на онова, което е нужно за защита на съответните тези. В документи на руската политика и дипломация например се говори и за руските интереси за влияние, но и за стремежа им да се помогне на еднородните и едноплеменни страдащи народи. Ето само един пример: „Нашата традиционна цел си остава същата – подкрепа за църквата и християнското население в тази държава“ (РБНОД, т. I, ч. I, с. 57). В дисертацията се привеждат само онези моменти, които „доказват“ защитаваната теза.

Изреждането на откритите грешки в работата с изворите е достатъчно основание рецензията да приключи тук. Но в дисертацията е претрупано с „изводи“, направени на базата на неясно твърдение в един документ, на свободни предположения, като всички изводи попадат в парадигмата на „защитаваната“ теза: Русия е гледала само интересите си на влияние, а всички български дейци – агенти, са били най-напред предани на руската политика служители и във всяко свое действие са се ръководели от стремежа си да услужат на Русия. Полезната им дейност в полза на отечеството се поставя под съмнение. Този „нов прочит“, направен въз основа на съзнателен подбор само на определени документи и на избрани моменти от биографиите и дейността на съответните дейци достига до недопустими изкривявания. Невъзможно е да бъдат приведени и коментирани всички пасаж, изводи и заключения, които предизвикват възражения. При все това задължително е някои от тях да бъдат приведени, за да илюстрират по-добре приложените от Чанкова подходи.

Нееднократно в текста се заявява, че ще се търсят само избрани моменти от биографиите на дейците (с. 8, с. 11, с. 145, с. 171 с. 172, с. 202, с. 218, с. 244, с. 271 и др.). Измъкването на определени „примери“ от техния контекст и нагаждането на изворите към авторската концепция водят до изводи и заключения, които при едно наистина „задълбочено“ проучване няма да бъдат защитени. Върху дейците от Възраждането са хвърлени обвинения, направени чрез „подборна реконструкция“, не на базата на обстоен научен анализ, въпреки амбициите да се дават задълбочени отговори, да се прави нов прочит или да се разширят възможностите за по-широк поглед към мрежите и агентите за влияние (с. 12).

Ето примери за изводи и разсъждения на базата на предположения, съмнения, подозрения и пр.:

На с. 47 *„За това свидетелстват десетки официални дипломатически кореспонденции разменени между руското правителство и кабинети на западноевропейски държави.118 В тях Русия нееднократно апелира за международно внимание към положението на християнското население в османските предели. Това повдига съществени въпроси от интерпретативен характер: Следва ли да възприемем тези инициативи като искрен стремеж към подобряване на участието на християнските общности в духа на хуманитарна загриженост? По-скоро би трябвало да се разглеждат през призмата на геополитическа стратегия, в рамките на която Руската империя търси дипломатическа легитимация и съмишленици сред западните сили в контекста на Източния въпрос.119“;*

На с. 58: *„В литературата, посветена на руско-българските отношения през втората половина на XIX век и в контекста на създалата се колаборация на влияния между двата народа, съществуват две знаменити мантри – за безкористността на*

руската балканска политика и за водещата роля на задкулиските руски цели в процеса на нейното формиране. Поколения от българското общество са възпитани в една столетна идеология за „великата освободителна мисия“ на Руската империя на Балканите. Няма почти важно събитие от нашата нова политическа история, в което така или иначе да не е замесена най-активно и Русия следователно винаги и неизменно със силно влияние.¹⁶²“;

На с. 59 – „За да се опитам да докажа твърдението, че империята не изхожда от българските желания и загриженост към „едноверците“, а преди всичко от своите собствени интереси, ще разгледам по-важните методи и канали използвани от руския политически апарат за въздействие върху християните, живеещи в пределите на Османската империя и в частност върху българите. Сам по себе си този механизъм е изграден главно върху принципите на дипломацията и е основно с културно-просветна насоченост.“;

На с. 74 – „Ограничението основно да се образуват учители и духовници може да произлиза от няколко причини: 1. Повечето българчета, които заминават да се учат в Русия са слабо или никак образовани и имат нуждата от поставяне на основи в учението.; 2. Нуждите на руската външна политика за изграждане на силна мрежа за влияние в Българско обуславят избирането тъкмо на учители и духовници. Именно фигурата на „даскала“ и „попа“ са в центъра на възрожденското българско общество и са най-подходящи за „проводници“.“

С. 182 – „В полемиката се включват активно Тодор Бурмов, Гавраил Кръстевич, Александър Екзарх, Николай Палаузов⁶⁷³ и други българи, вярващи в мисията на Русия, българи, които чрез своите твърди проруски убеждения могат да бъдат разглеждани и като носители на руското влияние, или, в терминологичния контекст на настоящия дисертационен труд, като агенти за влияние.“

Изводи като посочените могат да се открият на всяка страница, и дори на страница – по няколко, а целта е читателят да бъде „убеден“ в авторовата тези, че всичко, което Русия е сторила за българите след Кримската война, е само в името на собствените ѝ имперски интереси, и че нито едно нейно действие не е имало за мотив и някакви хуманитарни съображения. От целия текст на дисертацията читателят остава с впечатление, че след поражението в Кримската война Русия се е занимавала и изработвала политики само за българите, че цялата ѝ външнополитическа стратегия е била насочена единствено към Османската империя и най-вече – към това да внедри свои агенти сред българите. Известно е обаче, че балканските християни са само една от посоките на руската външна политика след войната, и че една Сърбия например за Русия е била стратегически много по-важна, отколкото българите. Дипломатическите записки на Н. П. Игнатиев показват съвършено ясно тази диспропорция на руския интерес към балканските народи. В изводи като горните, които изобилстват по страниците на труда, се забелязва повече младежка самоувереност, силно повлияна от актуална политическа конюнктура, отколкото основите на сериозен научен анализ.

Ето още примери в подобен порядък, но този път свързани с отделните „казуси“. За Геров:

На с. 119 – „Дългата дипломатическа кариера на Геров (1857 – 1877)⁴⁰⁴ на този пост е достатъчно красноречив факт за неговата дейност в полза на осъществяване на източните цели на империята на Романови“;

На с. 135-136 – „Разбира се, не е сериозно да бъдат пренебрегнати просветителските му занимания, но акцентът в неговата дейност не би могъл да

бъде поставен само на тях, за сметка на продължилите с години опити да служи официално на Петербург и след това на забележително дългата му дипломатическа кариера,⁴⁷⁷ а тези продължителни делови отношения са доказателство за стриктно придържане към руската доктрина“;

На с. 143 – „В този контекст остава открит въпросът дали завръщането на Геров е продиктувано от лична решителност да бъде полезен на сънародниците си, подкрепена от руската институционална защита, или изборът на руски дипломатически представител в града край Марица е направен основно с оглед на руските интереси“, и това при обяснението на с. 145, че „цялостното разглеждане на дейността на Геров като дипломатически агент на Руската империя, не е предмет на настоящия текст“.

На с. 148 – „В така поставените обстоятелства, изказваните неведнъж стремежи на пловдивския консул, че „жертва себе си в полза на своите сънародници“⁵²⁷ и развитието на българската култура, изглеждат подозрително несъстоятелни.“ При разглеждането чрез подбрани примери може да се стигне до подобни заключения. Ако не е изследвано всичко, което може да бъде открито поне в български архивохранилища, такива заключения са подчертано спекулативни. Подозрението не е научен метод.

На с. 274-275 докторантката пише, във връзка с дейност на Геров, че не си поставя за цел да търси нови факти за живота и дейността му. „Разгледана е дейността му преди встъпването в дипломатическа длъжност, не за да се оспори тезата, че той действа в полза на българската кауза, това не е предмет и интерес на дисертацията, а за да се поставят въпроси, които водят към по-дълбоко разбиране на начина, по който функционира официалната и неофициалната руска политика спрямо българите.“ Наистина подборът е съзнателен и той е насочен само към това – да се докажат обвързаности на дейците с Русия и руската политика (което, така или иначе, е добре известно), а това да послужи като внушение за прорурски приоритети в тяхната дейност.

Примери, свързани с „казуса“ Филаретов:

С. 252-253 – „Знаещ своята основна задача като учител, Филаретов подчертава, че изграждането и насочването на българските умове в полза на руската идея не може да се осъществи с „бързана и горещене“.⁹³⁵ Забелязва се израстването от шуменски даскал до човек с университетско образование, пътувал и установил контакти. Лека доза арогантност или трезво виждане на ситуацията в отечеството му е и заключението на Филаретов по повод преподавателската му тактика спрямо българите „Първо трябва да слезеш на нивото на тези, на които си намислил да въздействаш и след това, като че ли без тяхното знание, да ги насочваш натат, накъдето е необходимо“⁹³⁶ Тези неговии думи синтезират основната роля, която поема един руски възпитаник, заел учителската длъжност в Българско, независимо дали съзнателно или не, той се превръща в проводник на влияние. Филаретов изглежда напълно наясно с целта на своето даскалуване — да въздейства върху българските ученици и да насочва техните умове което е напълно обяснимо, предвид деветте години, прекарани в обучение и живот в Руската империя, оказали трайно влияние върху неговите възгледи.“

На с. 263 – „Това наблюдение води до извода, че Филаретов не е ръководен единствено от патриотични чувства и стремеж да подпомага сънародниците си, а и от дълбока идеологическа обвързаност с руските идеи и стратегически интереси,

което дава и основание на всички подозрения към него от страна на местната власт и на гръцкото съсловие“.

На с. 268 – „Предвид изложеното дотук, може да се направи заключението, че Сава Филаретов е българин, който е идеологически, културно, образователно и в последствие кариерно е обвързан с Руската империя и съзнателно упражнява влияние сред българското общество. Като проводник на руско въздействие, той следва да бъде разглеждан и като активен елемент от руската мрежа за влияние. Честите му информативни писма до Геров трудно могат да бъдат обяснени единствено с приятелски или патриотични подбуди. Убедена съм, че роденият в Жеравна българин искрено вярва в идеята, че без подкрепата и намесата на Руската империя българите няма – или поне много по-трудно биха могли – да постигнат своите национални и църковни стремежи“.

Изготвеният от Филаретов правилник за софийското училище и контролът, който се дава на главния учител, се мисли като контрол в посока на влияние в проруски дух (с. 253); неговите заявления, че населението на София е в „патриархално състояние“ и че за да бъде издигнато то, трябва да се слезе на неговото ниво и тогава да се работи за неговото издигане, се тълкува като стремеж за налагане на руско влияние (с. 252-253); европейската обиколка на С. Филаретов и Ив. Денкоглу, когато пътуват към родината си, за да заеме Филаретов учителското място в София, се тълкува като пътуване с агентурни задачи (с. 251-252); коментира се нежеланието на Филаретов да скъса с Русия въпреки разочарованието му към нея след Кримската война (с. 251); начинът, по който той напуска София, е според докторантката „един от най-сигурните знаци“, че Филаретов е свързан с руската дипломатическа мрежа (с. 264) .

Последното е добре известно. За да обясня своето несъгласие с цитираните трактовки на моменти от биографията на Филаретов, ще си позволя по-обширен коментар. На първо място, пълна биография на този български деец, на базата не на подбрани моменти, а на всичко известно като документация, е направено от Цвета Унджиева. Сега ние получаваме „нов“ прочит, който не се нуждае от всички детайли в биографията на Филаретов. Това на практика означава оспорване на направени в литературата изводи, макар че докторантката не спори явно и открито с проучвателите, които ползва. Ще припомня още моменти от тази биография, които биха дали по-широк поглед към поведението на софийския учител. Филаретов се връща от учение в Русия в родината си вече болен от туберкулоза. По време на софийското си учителстване той се жени за Й. Филаретова и се ражда синът му Владимир. Един от неговите ученици пише в своите спомени, че Филаретов слабо е преподавал в училището, защото е бил болен, и често канел учениците в квартирата си, където са водили разговори по учебни въпроси. Драмите в София, свързани с налагането на патриаршистки митрополит, макар да е българин – Доротей Софийски, хвърлят подозрения към учителя и той решава да напусне града. Познанствата с руски дипломати и политици и старата му обвързаност водят до желанието за заемане на руски дипломатически пост. Да се обезпечи със заплата, която би осигурила живота на бедстващото семейство поне временно, е един прагматичен мотив, който дава много по-правдоподобно обяснение за изборите на Филаретов, отколкото лишените от всякаква документална подкрепа твърдения, че, вече болен, с дете на ръце и без препитание, най-важни за него са били интересите на Русия.

Тъй като по много от изследваните „казуси“ – Конкович, Славейков, Цанков, Геров, главните разисквани въпроси са за пари и за подпомагане на дейците в някакви обстоятелства, въз основа на което се правят изводи с лека ръка, трябва да се има

предвид, че в много от случаите става дума именно за този прагматичен интерес, свързан с желание да се осигури препитание на български дейци, които, бидейки свързани с Русия, трудно биха си намерили мястото и препитанието в империята, която периодично преследва свързаните с Русия българи. В текста липсват доказателства за тяхна дейност сред сънародниците им в посока оказване на влияние в интерес на Русия. Не отричам да ги е имало, но те не са показани. В такъв контекст се поставя обиколката на Конкович за събиране на пари за българска църква, пътуването на Филаретов и Денкоглу преди идването им в София, дори изработването на правилника на Филаретов за софийското училище е дейност в проруска посока, и пр.

Удивление предизвиква внушението (с. 91), че родителите на българските деца, макар да имали информация за „противоречивата репутация“ на пансиона на Т. Минков в Николаев, продължавали да пращат децата си там, което било знак за *„родителска мотивация, свързана с идеологически, емоционални или други лични причини, които обуславят избора на обучение именно в Русия“*. Този извод говори за непознаване на проблемите на българското образование и процесите сред българското общество през XIX в., който налага такова решение на много български семейства. Изводът обаче изисква да се запитаме: наистина ли, когато е ставало дума за образованието на децата им, българските родители са се ръководели не толкова от любовта към тях и възможностите да им осигурят образование, по-високо от онова, което в Османската империя биха получили, колкото от емоционалните и идеологическите си обвързаности с Русия?

И още – наистина ли само защото попът и даскалът са разпознати от руския управляващ елит като най-подходящи за проводници на влияние (с. 74, с. 77), затова само такова образование Русия е искала да дава на българските младежи, или има и други причини, свързани с нуждите на българското общество в онзи момент? Документите на руската външна политика утвърждават, че Русия гледа на всички получили руско образование южнославянски младежи като на свои „агенти на влияние“. Изпълнили ли са те тези надежди, не се дискутира чрез конкретни примери никъде по страниците на дисертацията. Ето как се обяснява искане на Ал. Екзарх Русия да открие стипендии за учение на българи: *„през действията на Александър Екзарх... ясно прозира политиката на Петербург за културно проникване и контрол над православните във владенията на султана“* (с. 128), а всеки друг аспект на анализ на дейността на Ал. Екзарх е пренебрегната.

И още, ако се изследват само „мрежите за влияние“ и агентите за влияние, като се изключва тяхната дейност сред българите, защото не „е предмет на настоящия текст“ (с. 145), как се стига до извод, че тази дейност в проруска насока е била „резултатна“ (с. 277)? Защо никъде не се споменава за нагласите сред българите и каква част от българските очаквания са били насочени към Русия, защо не се споменава за наличието на нагласи сред българите за подобряване на статута им с помощта на Русия? Историческата наука разполага и отдавна борави с твърде много документи с подобно съдържание. Ако докторантката имаше и този поглед към темата си, тогава изводите ѝ биха влезли в руслото на познатото в историографията и най-адекватно обяснение на всичко онова, на което тя предлага „нов прочит“: налице са пресечни точки на руската държавна политика и българските национални интереси през третата четвърт на XIX в. и точно там са се озовали дейците, които са били убедени в руската помощ за българското развитие, а тук се разглеждат само като работещи за руската доктрина българи. Дали и доколко те са влезли в ролята на „агенти на влияние“ може да се анализира при пълен

прочит на известните документи и анализ на всички аспекти на тяхната дейност, а не чрез преднамерен подбор на фрагменти от тази политическа активност. И още, ако този въпрос бе засегнат дори частично, тогава докторантката би си задала въпрос: каква е степента на оказаното влияние от „агентите на влияние“ сред сънародниците или „внушенията“ им все пак са паднали на благодатна почва?

Кое показва, че връщането от Н. Палаузов на доброволци по време на войната от 1853-1854 г. *„може да се приеме като част от царската политика за внедряване на проруска агентура сред християнското население на Османската империя“* (с. 101-102). Има ли свидетелства за това, и ако ги има, добре е да бъдат цитирани, другият подход е спекулативен. Кой документ показва, че със събирането на пари за българска църква Конкович е водил и проруска пропаганда и е изпълнявал задачи в интерес на Русия? Изводът се нуждае от документално потвърждение. Да се докаже с източници и техен анализ, че С. Филаретов е работил сред учениците си и българите в София в интерес на тяхното ориентиране към Русия. Ако преподаването на руски език е „вина“ на българските учители, свързани с Русия, и опит да се налага руско влияние, как може да се тълкува преподаването на други чужди езици в българското училище през третата четвърт на XIX в.?

И още възражения по конкретни проблемни въпроси. Твърде произволни изглеждат разсъжденията на с. 52 сл. за различни модели на влияние, които Русия се опитвала да използва – „религиозен“, „национален“. Не са убедителни опитите да се изгради, въз основа само на три казуса, „типологията“ на българина-агент за влияние (269-271). Няма обяснение дали трима, или дори десет дейци, свързани с Русия, са могли да оказват руско влияние върху няколко милиона българи. Не са налице по страниците на дисертацията ясни доказателства за наличието на „мрежи на влияние“. Българската мрежа от проруски ориентирани дейци, които разискват как да ползват новата война (Кримската), за да получат и българите своето освобождение, е мрежа за подпомагане на българския въпрос в контекста на една нова руска война, а не „мрежа за влияние“, която се е организираща, за да прокара интересите на Русия сред българите. В текста има грешки и неточности от фактологично естество, които няма да споменавам, защото те са най-малкият проблем на труда.

Сред често използваните подходи е докторантката да се солидаризира, да подкрепя съществуваща научна постановка по определен въпрос (когато изложението следва налични историографски интерпретации), но да обявява „според мен“, което е заявка за авторство на съответното твърдение. Такива примери има на много места в текста (с. 38, 50 и др.) По-добре е да се солидаризира, приема, намира за основателни определени твърдения, тези в литературата и пр.

Макар на пръв поглед да изглежда, че изложението е написано добре и стилът е четивен, в текста има много неясни изречения и пасажи. Изобилстват разсъждения, основани не на анализ на документи, а на изглеждащи логични за авторката предположения. Доста страници са изпълнени с такива разсъждения, вместо с привличане и анализ на документи. Изрази като „мантри“, „леко арогантно“, „даскал“ (ползвано вероятно с негативна конотация, защото учители с висше образование през Възраждането не бихме определили като „даскали“) говорят за повече самочувствие, отколкото нивото на разработката на тезата би оправдало. Квалифицирането на национални и наднационални дейци според родните им места (копривщенец, свищовлия) не е подходящо с оглед избягване повторението на името. Използването на „хипотеза“ вместо предположение, свързано със съдържанието на неясен документ

например, също не е точно. Не звучи добре съвременният чиновнически термин „на годишна база“.

Въпреки прилагането на доклад за плагиатство, който не констатира нищо нередно в този труд, категорично твърдя, че, въпреки цитиранията на литературата, заимстването на идеи е направено тъкмо от нея. Преповтарят се и се преразказват предимно моменти, които са подсказани като идея от ползваната литература, която на много места не е цитирана, а са ползвани само извлечените от нея документи, предимно публикувани, което си е скрито плагиатство. Този подход – към познати и установени моменти от биографии или процеси, е ограничил авторката до повторение на вече известни факти или обстоятелства, които е положила в парадигмата на своя „нов прочит“. Вместо да потърси „ниши“, неразработени полета – напр. по-малко проучени свързани с Русия дейци, някои от другите руски консулства в българските земи, някои други от завършилите образование в Русия българи, чрез които да направи лично свои научни приноси, тя се придържа плътно около известни в научната литература знания. Така, приносът ѝ се състои в това да „изтрие“ от дейността на тези изследвани дейци всичко, което вече направени проучвания ги показва като обичащи родината си българи, за да „докаже“, че те са повече руски агенти, отколкото загрижени за съдбата на сънародниците си патриоти. Документите категорично не го потвърждават. Онова тайно, скрито, което докторантката се стреми да докаже, според собствените ѝ думи е „недоказуемо“. Явното, което от известните документи можем да извлечем, отдавна е показано и доказано. Заявленията да не се изпада в „тенденциозни или спекулативни интерпретации“ (с. 21) в този труд са останали неизпълнени.

Основната авторова теза не е защитена.

Всичко това, заедно с наличието на още проблемни места в текста, но най-вече ненаучните подходи, съпроводени с небрежна и недобросъвестна работа с изворовата база, не дава основание представената дисертация да бъде защитена. Изложените по-горе обстоятелства, които са само част от възраженията към представения текст, ми дават основание да гласувам **против** на Ана Чанкова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

8.XII.2025 г.

.....